

Grzegorz BRZOWSKI¹, Krzysztof HERMAN²

¹ Uniwersytet Warszawski
Wydział Filozofii i Socjologii
Warszawa, Polska
e-mail: gregbrzowski@gmail.com

² Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu
Warszawa, Polska
e-mail: hermankj@gmail.com

**TYMCZASOWOŚĆ SACRUM W KRAJOBRAZIE MIASTA.
ANALIZA PRZESTRZENI PRAKTYK ZWIĄZANYCH Z OBCHODAMI BOŻEGO CIAŁA
I ŻAŁOBY PO ŚMIERCI JANA PAWŁA II W WARSZAWIE**

**TEMPORALITY OF THE SACRUM IN THE URBAN LANDSCAPE.
THE ANALYSIS OF THE SPACE OF PRACTICES ASSOCIATED WITH THE CELEBRATION OF
CORPUS CHRISTI AND MOURNING AFTER THE DEATH OF POPE JOHN PAUL II IN WARSAW**

Słowa kluczowe: tymczasowe obiekty i dekoracje, praktyki religijne, ołtarz na Boże Ciało, krzyż kwietny, sacrum w przestrzeni miasta

Key words: *temporary objects and decorations, religious practices, Corpus Christi altar, flower cross, sacrum in urban space*

Streszczenie

Artykuł prezentuje tymczasowe reprezentacje sacrum w krajobrazie – dynamikę powstawania i niszczenia odnawianych co roku konstrukcji symbolicznych. Przedmiotem opisu są tymczasowe materialne reprezentacje obchodów – obiekty tj.: ołtarze, krzyże kwietne czy wzory ze zniczy – analizowane w kontekście tworzenia się krótkotrwałych międzyludzkich więzi wśród uczestników tego typu zgromadzeń. Jak należy rozumieć powszechność tego rodzaju przejawów religijności w nowoczesnej strukturze społecznej? Czy ich nietrwałość zagraża ich sakralnemu i wspólnototwórczemu charakterowi (jako „reprezentacji kolektywnych” w ujęciu socjologii religii E. Durkheima)? Czy ich usytuowanie, wykraczające poza tradycyjną przestrzeń świętą, jest arbitralne, czy zależy od pamięci społecznej związanej z danym miejscem (np. kategoria „miejsca mocy”)? Autorzy przedstawiają dwie analizy przypadku: obchodów święta Bożego Ciała oraz spontanicznych zgromadzeń w ramach placu Piłsudskiego po śmierci Jana Pawła II w 2005 roku oraz w czasie kolejnych jej rocznic.

Abstract

The presentation will be focused on temporary representations of the sacred in the landscape - the dynamics of creation, destruction and repetition of symbolic structures. The article presents temporary physical representations of sacrum - objects such as altars, crosses and floral patterns made of candles - analyzed in the context of creating a short-term interpersonal relationships among participants of such a gatherings. How should we make of the frequency of this kind of manifestation of religion in the modern social structure? Is their instability threatens their sacred and communal character (as a "collective representation" in terms of the sociology of religion, E. Durkheim)? Is their location, that goes beyond the traditional sacred space, arbitrary or depending on social memory associated with a certain place (eg, the category "spaces of energy")? The authors present two case studies: the Corpus Christi celebrations and spontaneous gatherings in the Piłsudski Square after the death of John Paul II in 2005 and during its subsequent anniversaries.

W rozważaniach na temat współczesnych materialnych przejawów sacrum często dominuje skupienie na jego trwałych przestrzennych komponentach; analizie poddaje się tradycyjne przestrzenie kultu religijnego – kościoły, kapliczki, przydrożne krzyże. W ten sposób zgubiony zostaje jednak istotny aspekt współczesnych zachowań religijnych – wyrażanie ich przy pomocy tymczasowych, mobilnych form, często wykraczających poza usankcjonowane tradycją miejsca kultu. Jak zauważa Danièle Hervieu-Léger, granica między tradycyjną przestrzenią znaczeń religijnych a sferą kultury ulega obecnie zatarciu zważywszy na emocjonalny sposób przeżywania sacrum; w ten sposób przejawiać się ono może nawet podczas wydarzeń sportowych. Analizując wydarzenia żałobne ze stadionu Sheffield, na którym w 1989 stratowano kibiców podczas półfinału Pucharu Anglii, Hervieu-Léger podkreśliła, że jej formy – spontaniczne układanie kwiatów na murawie boiska – były odmienne od tradycyjnych form religijności.

Niniejszy artykuł ma na celu przyjrzenie się przykładom tego typu mobilnych, tymczasowych form wyrażania emocji religijnych w przestrzeni miasta. Przeanalizowane zostaną dwa typy zbiorowych zachowań religijnych w Warszawie i jej okolicach: związane z tygodniem żałoby po śmierci Jana Pawła II na Placu Piłsudskiego oraz wzorce praktyk związanych z obchodami Bożego Ciała na ulicach miasta. Tymczasowy i mobilny komponent obecny także wśród tradycyjnych praktyk świątecznych skłania do odrzucenia hipotezy, iż stanowi on wyłącznie pochodną nowoczesnej struktury społecznej oraz związanego z nim nacisku na mobilność, zarówno w sferze zachowań ekonomicznych jak i społecznych, a także przemianach technologicznych umożliwiających szybsze poruszanie się i znajdujących swoje odzwierciedlenie w strukturze miasta. Komponent ten stanowi raczej stale obecny aspekt zbiorowych zachowań religijnych.

Istotnym zagadnieniem, które należy sobie poruszyć w związku z tymczasowością wyrażania więzi z sacrum, jest pytanie o jej ciągłość pomimo nietrwałości jej materialnych przejawów. Autorzy sugerują, że symptomy tej ciągłości odnaleźć można w wymiarze przestrzennym – związanym z nawarstwianiem się zachowań religijnych w tych samych miejscach w krajobrazie miasta. Towarzyszy temu ustanowienie ciągłości także w wymiarze czasowym; pomimo nietrwałości poszczególnych zbiorowych praktyk, znajdują one swoje przedłużenie w powtarzających się rocznicach – zarówno obchodach Bożego Ciała, jak i ustanowieniu rocznicowych obchodów śmierci Papieża, odbywających się w przestrzeni stanowiącej centrum wydarzeń z 2005 roku.

Warto podkreślić, że przyjmowana tu definicja sacrum zakłada jego społeczny charakter – brane pod uwagę są nie tyle wyrazy indywidualnych doświadczeń religijnych (podkreślanych m.in. przez Williama Jamesa czy kategorię mistycyzmu Ernsta Troeltscha), ale zbiorowe formy jego przeżywania. Durkheimowska definicja sacrum kładzie nacisk na więziotwórczy charakter zachowań religijnych, rozumianych według źródłostowu „religare” – łac. wiązać, łączyć; to gęste interakcje w ramach danej przestrzeni służą podwyższeniu stanu emocjonalnego, który jednostki odbierają jako zewnętrzny wobec nich i niezależny, a skłaniający do przestrzegania określonych zasad postępowania; jego wyrazem są reprezentacje kolektywne. We współczesnych

rozwinięciach paradygmatu neodurkheimowskiego kładzie się nacisk m.in. na interpretację religii jako pamięci – Daniele Hervieu-Léger; perspektywa podkreślająca znaczenie tworzenia historycznego „łańcucha wyznawców” okazuje się szczególnie przydatna w zrozumieniu analizowanych praktyk upamiętnienia, zarówno postaci Papieża jak i święta Bożego Ciała.

Metodologia przeprowadzonych badań zakładała wykorzystanie repertuaru metod etnograficznych: obserwacji uczestniczącej, wywiadów w trakcie wydarzeń oraz po ich zakończeniu, rozbudowanej rejestracji wizualnego aspektu zachowań religijnych.

ANALIZA PRZYPADKU I:

TYDZIEŃ ŻAŁOBY PO ŚMIERCI JANA PAWŁA II W KWIETNIU 2005 ROKU. ANALIZA WARSZAWSKIEGO PLACU PIŁSUDSKIEGO

Tymczasowe formy wyrażania sacrum znalazły swój wyraz podczas obchodów żałoby po śmierci Jana Pawła II w tygodniu 2-9 kwietnia 2005 roku. Dominującym sposobem wyrażania żałobnych emocji było ustawianie zniczy przez uczestników wydarzeń żałobnych w przestrzeni miasta. Przeżywanie żałoby przełożyło się jednak według TNS OBOP (badania z kwietnia 2005) na szereg różnorodnych praktyk – zarówno we własnym mieszkaniu – od wywieszania obrazów z papieżem, flag, kiru po zapalana w oknie świeczek – jak i w przestrzeni publicznej, zwłaszcza wokół krzyży przykościelnych, tablic pamiątkowych, miejsc odwiedzonych przez papieża; 60% respondentów deklaruje zapalenie tam zniczy. Gest ten został wyjęty z tradycyjnego kontekstu przestrzeni cmentarza oraz zinstytucjonalizowanego Święta Wszystkich Świętych. Obchody objęły zestaw praktyk rozlanych w przestrzeni miasta – tworzenia tymczasowych, często niekonwencjonalnych kompozycji ze świec, kwiatów, portretów papieża. Część obchodów przyjęła kształt bardzo efemerycznych działań symbolicznych – takich jak zapalenie świec w oknach warszawskich akademików w znak krzyża oraz rocznicowy flash mob organizowany na skrzyżowaniu warszawskiej alei Jana Pawła – doroczne zatrzymanie ruchu ulicznego przez grupę trzymających znicze przechodniów.

Centrum wydarzeń żałobnych w Warszawie skupiło się jednak na Placu Piłsudskiego – to tam powstało wyjątkowe natężenie układów zniczy, tworzących wzory serc czy krzyży; tam też występowała stworzony spontanicznie Chór JP II oraz symbolicznie pojednali się kibice wrogich warszawskich klubów Legii i Polonii. Wyłaniające się w ten sposób święto wykroczyło poza ramy instytucji – zarówno jeśli chodzi o spontaniczne praktyki, jak i osobisty sposób mówienia o Papieżu, wykraczające poza uznanie tylko jego zwierzchniej pozycji w hierarchii kościelnej, a kładące raczej nacisk na jego charyzmę i bezpośrednią więź z wyznawcami. Jako punkt kulminacyjny każdego z dni żałoby zaznaczyła się godzina 21:37 – o tej porze następowało zatrzymanie się samochodów i tłumów przechodniów na minutę ciszy; część z nich celowo przybywała na plac o tej porze. Dopiero w miarę rozwijania się tygodnia obchodów na placu zorganizowane zostały ceremonie mszy świętej – ich inicjatorem

byli aktywiście związani z organizacją kościelną, m.in. Jan Pospieszalski, a ich działanie zaowocowało sprowadzeniem na Plac Piłsudskiego krzyża odtwarzającego ten z pielgrzymki 1979 roku oraz stuły papieskiej. Ten oficjalny, tradycyjnie religijny ceremoniał zrażał jednak część uczestników, przywiązanych do bardziej inkluzywnych i swobodnych form wyrażania emocji związanych z papieżem.

W związku z organizacją Mszy zmieniała się tymczasowa przestrzenna struktura Placu; po jednym z całonocnych czuwań ustawiono na nim barierki ustanawiające granice stref w których można było umieszczać – ustawiane dotąd spontanicznie – kwiaty i znicze. Podczas ceremonii pogrzebowej plac zatracił autonomiczny charakter: stał się przestrzenią udziału w transmisji mszy żałobnej z Watykanu, pokazywanej na telebimie. W ramach kolejnych rocznic przestrzeń Placu podlegała dalszym intensywnym regulacjom, ograniczającym spontaniczne formy ekspresji na rzecz przygotowanego zawczasu programu. Obchody zostały zawężone do określonego dnia – 2. Kwietnia – a jego kulminację stanowiło zapalenie znicza o 21:37; był on tworzony z pozostałości po zniczach ustawianych w 2005 roku. Ludność na czas ceremoniału lokowana była w zawczasu przygotowanych, wyznaczonych przez barierki sektorach; a sam gest układania zniczy zapośredniczony został przez udział służb porządkowych, znoszących w jedno miejsce i ustawiających w znak krzyża coraz mniej liczne, rozproszone na placu świece.

Na podstawie raportów OBOP i CBOS można także potwierdzić regularny spadek częstotliwości praktyk podczas kolejnych rocznic śmierci papieża. Sam Plac Piłsudskiego został w 2010 roku włączony w obchody rytuału Drogi Krzyżowej – tracąc autonomię obchodów pamięci po Papieżu na rzecz uczestnictwa w kościelnym ceremoniale.

ANALIZA PRZYPADKU II:

TRADYCYJNE ZACHOWANIA BOŻOCIELNE W PRZESTRZENI WARSZAWY I OKOLICACH.

ANALIZA OŁTARZY ULICZNYCH

W przeprowadzonych w 2008 roku, badaniach ołtarzy na Boże Ciało zbadano 28 obiektów zrealizowanych w ramach siedmiu procesji (każda procesja Bożego Ciała zatrzymuje się przy czterech ołtarzach). Były to zarówno „centralne” obchody dla lewobrzeżnej (ul. Krakowskie Przedmieście) i prawobrzeżnej (wokół Katedry Praskiej Św. Floriana) Warszawy, procesje „osiedlowe” (Sielce i Targówek) jak i te w małych miastach (Łowicz i Turek) oraz we wsi (Spycimierz koło Uniejowa).

Jeśli chodzi o formę ołtarzy Bożocielnych, zaznacza się ten sam wzór; na całość ołtarza większości badanych przypadków, składa się: ściana tylna (tło – stanowiące najwyższy element konstrukcji), ołtarz (stół, który zwykle ustawiony jest na podestacie) oraz tradycyjne elementy dekoracyjne, głównie roślinne. Jeżeli podest jest wystarczająco wysoki, prowadzą na niego schodki wyłożone dywanem, który często rozwinięty jest też kilka metrów przed schodkami i podestem. To właśnie przed ołtarzem, a nie za nim odbywa się rytuał, dlatego też zwykle tło, czyli ściana tylna styka

się bezpośrednio z ołtarzem. Ołtarz na Boże Ciało przyozdabiają najczęściej młode cięte brzozy, ustawiane po bokach i za tłem ołtarza, z których zgodnie z tradycją zabiera się fragmenty gałęzi po odejściu z danego ołtarza procesji. Oprócz nich można tam odnaleźć m.in. ustawiane na ołtarzu i przed nim cięte kwiaty a także gałęzie, kwiaty, kłosa zboża dekorujące zadaszenie ołtarza. Największe ołtarze to te powstałe w ramach warszawskich centralnych obchodów Bożego Ciała – są to obiekty powstające m.in. przed kościołem Św. Anny i kościołem Wizytek. Pierwszym ołtarzem tej procesji był największy z badanych ołtarzy, o powierzchni ok. 30 m², a także najwyższy – wysokość ok. 10 m. Ołtarze tworzone są w czterech miejscach i w ten sposób wyznaczają trasę procesji. Jeden z nich zlokalizowany jest przy wejściu do kościoła, w którym odbywa się wcześniej nabożeństwo, pozostałe trzy są zlokalizowane zwykle wzdłuż ulic, przy ścianach budynków lub zupełnie niezależnie od innych obiektów kubaturowych.

Tworzenie kwiatnych kobierców związane jest także z tradycją sypania kwiatów przed procesją (które ma nadal miejsce w przypadku większości współczesnych procesji). Dywany kwiatne są w pewnym sensie przedłużeniem ołtarza, przy którym najczęściej rozkładane są dekoracyjne tkaniny, dywany, kilimy. Kwerenda źródeł dostarczyła wiedzy na temat innych dywanów kwiatnych tworzonych na Boże Ciało (w Polsce: Pobiedziska, Rawa Mazowiecka, w Hiszpani: Barcelona – Stiges, Pontareas, Rondondella, w Niemczech: Passau – Bawaria). Tworzone są także nietrwałe dywany kwiatne niezwiązane z obchodami tego święta – prawdopodobnie najbardziej znanym jest realizowany co dwa lata w Brukseli na placu Grand Place. W Warszawie w 2008 roku zrealizowany został podobny, choć nieco mniejszy od brukselskiego, dywan kwiatowy przed Ambasadą Królestwa Belgii.

Dywany kwiatne przygotowywane w Spycimierzu tworzone są z płaskich kobierców z kwiatów, liści, gałęzi i piasku, układanych przez mieszkańców wsi i okolic według szablonu.

O ile „obwódka” pojawiająca się z obu stron długiego kobierca jest taka sama dla całości trasy i wykonana z liści, to wzory powstające pomiędzy zewnętrznymi pasami są już odbiciem kreatywności mieszkańców konkretnej ulicy i domu (mieszkańcy zwykle układają kilka metrów dywanu przed swoją posesją). Podobnie wyglądają dywany kwiatne tworzony w hiszpańskich miastach i miasteczkach (głównie w Galicji, Katalonii oraz na Wyspach Kanaryjskich), gdzie stanowią one ważny element strategii promocji regionu, huczne obchody Bożego Ciała stanowią wyjątkową atrakcję turystyczną.

Ołtarze i dywany kwiatowe na Boże Ciało są tworzone jako obiekty wyjątkowo krótkotrwałe, istniejące nie dłużej niż jeden dzień. Swoją funkcję spełniają przez kilkanaście czy kilkadziesiąt minut w czasie modlitw i procesji. Ich przygotowanie wymaga zwykle znacznie więcej czasu niż ich okres użytkowania. Dywany kwiatowe w Spycimierzu przygotowywane są nawet przez 10 godzin od rana do godziny 17, kiedy to zaczyna się msza a następnie procesja przechodząca po owym dywanie, która tylko przez krótką chwilę wykorzystuje skrzętnie stworzoną dekorację.

CIĄGŁOŚĆ CZASOPRZESTRZENNA POMIMO NIETRWAŁOŚCI MATERIALNYCH PRZEJAWÓW WIĘZI Z SACRUM

Warto zaznaczyć, że pomimo tymczasowości opisanych przejawów sacrum, ich warstwa znaczeniowa i symboliczna pozostaje rozbudowana. Większość elementów dekoracji ołtarza, jak chociażby rysunki na jego tylnej ścianie (tło) mają znaczenie symboliczne, a „świeckie” dywany kwietne obfitują w symbolikę powiązaną z miastem, regionem, państwem – herby, barwy narodowe itp. Również wzory ustawiane ze zniczy w tygodniu żałoby często miały symboliczny charakter – układały się w inicjały Papieża i krzyże.

W obu opisanych przypadkach dynamika powstawania i niszczenia co roku konstrukcji symbolicznych okazuje się znajdować przełożenie na pewną ciągłość zarówno w wymiarze przestrzennym jak i czasowym. Pomimo nietrwałości przejawów, praktyki Bożego Ciała znajdują co roku wyraz w tych samych niemal miejscach. Za przejaw ciągłości przestrzennej można uznać również ustanowienie Placu Piłsudskiego jako scenarii powtarzanych co roku obchodów śmierci Papieża.

W zrozumieniu aspektu przestrzennej ciągłości opisanych praktyki, pomimo nietrwałości ich przejawów, pomóc może kategoria miejsca mocy (Rylke, 2004). Zwraca w ten sposób uwagę na korelację wartości krajobrazu kulturowego z tłem przyrodniczym, na tle którego powstaje architektoniczna substancja miasta Punkty kulturowej identyfikacji krajobrazu przez zamieszkujących go ludzi kształtują się długo i koncentrują się właśnie w „miejscach mocy” – miejscach także o największych wartościach tła przyrodniczego. Dla Warszawy wiążą się one m.in. z dominantami krajobrazowymi takimi jak skarpa wiślana oraz najwyższy punkt warszawskiej wysoczyzny polodowcowej. Jedną z takich dominant jest Trakt Królewski, wzdłuż którego odbywa się jedna z procesji Bożocielnych, ze względu na łączenie istotnych miejsc mocy i swoje położenie na koronie skarpy. Inną jest Plac Piłsudskiego, (dawniej plac Saski) na którym Rosjanie w latach 1907-1912, jako symbol dominacji Rosji w Warszawie, wybudowali gigantyczną cerkiew z dzwonnica, konkurującą z wieżami kościołów i kominami fabryk. Tym samym warto zwrócić uwagę na nałożenie się dominującego charakteru przestrzennej lokalizacji danego miejsca z nawarstwiający się w nim przejawami kultury; moc tych miejsc nie zależy przy tym od trwałości tych ostatnich. Jak zauważył Rylke (2004) badając ogrodową i urbanistyczną substancję zabytkową, wykazał, że podlega ona cyklicznej wymianie, ale w ramach tej wymiany następuje jej stały wzrost w wymiarze mocy miejsca. Można więc założyć, że w miejscach takich jak warszawski Plac Piłsudskiego stała wymiana i cykliczne pojawianie się istotnej, ale różnej znaczeniowo materii kulturowej (Pałac Saski, Sobór św. Aleksandra Newskiego, Grób Nieznanego Żołnierza, Ołtarze Papieskie, znicze i krzyże kwietne) stanowiło o stale powiększającym się potencjale jego mocy (a także narastaniu Genius Loci, ducha miejsca).

Innym aspektem ciągłości zaznaczającym się pomimo nietrwałości materialnych form sacrum, jest ich czasowa powtarzalność. Pod tym względem na uwagę zasługuje chociażby struktura czasowa obchodów wydarzeń żałobnych na Placu Piłsudskiego;

choć na pozór związane są one z jednorazowym, silnym, traumatycznym faktem społecznym, okazują się one przynależać do szerszej tradycji praktyk religijnych w jego przestrzeni – związanych chociażby z pierwszą pielgrzymką Jana Pawła II do Polski, podczas której przemawiał właśnie na Placu Piłsudskiego, czy ze spontanicznymi praktykami układania krzyża z kwiatów w trakcie stanu wojennego. Sama pielgrzymka z 1979 roku odwoływała się do dłuższej linii wyznawców, przywołując 900. rocznicę śmierci świętego Wojciecha. To właśnie papieskie pielgrzymki Hervieu-Léger uznaje za przykład udanego połączenia doświadczenia sakralności – odwołującego się do przewyższającego jednostki uczucia – z odwołaniem do pewnej pamięci o linii wyznawców (wyrażonym w katechezie papieskiej). Sposób przeżywania

Same czynności żałobne znajdują również swoją kontynuację w formule regularnych obchodów rocznic śmierci papieża – ich centrum każdego roku stanowi warszawski Plac Piłsudskiego. Jest on kojarzony także z regularnym upamiętnianiem Grobu Nieznanego Żołnierza, jego obrzeża stanowi siedziba Garnizonu Warszawskiego oraz pomnik Józefa Piłsudskiego, a także nowoczesny biurowiec Metropolitan Normana Fostera.

Warto przy tym zaznaczyć, że jego doniosła rola symboliczna nie przekłada się na codzienne użytkowanie – dotyczy go zakaz handlu, a nawet poruszana się na wrotkach i rowerach. Jej wzmocnieniem okazało się natomiast ustawienie przy jednym z boków Placu w 2009 roku Krzyża Papieskiego, upamiętniającego zarówno Pielgrzymkę z 1979 roku (jest on odtworzeniem dekoracji ówczesnego ołtarza) jak i wydarzenia żałobne z 2005 roku.

PODSUMOWANIE

O zakorzenionych w przestrzeni praktykach religijnych i zbiorowej więzi z sacrum nie można myśleć bez wzięcia pod uwagę również tymczasowych ich wyrazów. Formy te mogą czasami znaleźć one przełożenie na trwałe materialne formy, stające się centrum upamiętnienia danego wydarzenia; stało się tak w przypadku krzyża papieskiego ustawionego na placu Piłsudskiego w 2009 roku. Nie jest to jednak warunek konieczny trwałości wymienionych praktyk; ołtarze Bożocielne nie znajdują swojej materialnej kontynuacji w przeciągu roku oddzielającego obchody święta.

Tymczasowość i nietrwałość świątecznych reprezentacji kolektywnych nie musi zatem wpływać na zmniejszenie ich symbolicznej mocy ani więziotwórczego charakteru; ze względu na wykroczenie poza ustanowioną strukturę relacji przestrzennych w tradycyjnych miejscach kultu umożliwiają one często poszerzenie spektrum interakcji między uczestnikami danego święta.

Oddzielnym zagadnieniem jest pytanie o wpływ tego typu tradycyjnych form praktyk religijnych na szerszą kategorię współczesnych działań w przestrzeni miejskiej, wchodzących w nurt tzw. "Everyday Urbanism" – Urbanistyka Codziennosci (Crawford, Chase, Kaliski, 2008 – pierwsze wyd. 1999) czy nacisku na analizę tymczasowych przestrzeni miejskich „Temporary Urban Spaces” (Haydn, Temel, 2006).

Kładą one nacisk na to, jak istotne są nieformalne, oddolne i często tymczasowe działania zarówno w codziennym życiu w mieście jak i w samej urbanistyce jako dziedzinie naukowej. Według Haydna i Temela „akupunktura”, czyli chwilowe, spontaniczne akcje aktywizujące ludność nawet w najmniejszych przestrzeniach miejskich okazują się często znacznie bardziej efektywne niż niektóre dokładnie zaplanowane i długofalowe projekty. Autorzy wspomnianego opracowania także odnoszą się do teorii Margaret Crawford, skupiającej się na demonstracjach, paradach, festiwalach i targach ulicznych – przeciwstawianych wielkoskalowym projektom urbanistycznym: kosztownym, trwałym, które nierzadko obracają się w „miasta duchów”, wydłużone i nieużyteczne przestrzenie niczyje. Teoria Crawford stanowi rozwinięcie myśli Michela de Certeau i Henriego Lefebvre’a, którzy twierdzili, że aspekt tymczasowości jest równie istotny w codziennym funkcjonowaniu jak aspekt przestrzenny.

Być może zatem elastyczność tymczasowych przejawów sacrum i ich silne zakorzenienie w tradycji religijnej wiązać można właśnie z tym głęboko aktywizującym mechanizmem, który w warunkach współczesnej struktury społecznej okazuje się znajdować swój rezonans z szerszym spektrum oddolnych praktyk urbanistycznych. Weronika Wiśniewska (2002) wyróżnia dwa poziomy na których zapadają decyzje o krajobrazach codziennych: profesjonalne planowanie i projektowanie oraz nieprofesjonalna kreacja użytkowników przestrzeni – posiadająca nie mniej istotne znaczenie dla krajobrazu codziennego niż profesjonalna kreacja. Również Krystyna Pawłowska (2001) zauważa, że na architekturę danego miejsca składają się wszystkie dzieła kształtujące przestrzeń i tworzące krajobraz kulturowy, a nie tylko te, które stworzyli profesjonalni architekci i te, które są uznanymi dziełami sztuki. W budowaniu zdrowej, poprawnie funkcjonującej tkanki miasta kluczowy jest według niej element swojskości – cechy lub zbioru cech, które sprawiają, że między mieszkańcami a miastem mogą nawiązać się i istnieć związki przynależności i przywiązania (Pawłowska, 2001). Ważniejsze niż aspekty estetyczne czy krajobrazowe okazuje się zatem budowanie wspólnoty mieszkańców miasta.

LITERATURA

- Biernat B., 2010: Dekoracje na Boże Ciało i Wielki Post, Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, Włocławek.
- Brzozowski G., 2011: Plac emocji, plac pamięci, plac instytucji. Analiza przemian przestrzeni warszawskiego Placu Piłsudskiego w czasie obchodów żałoby po śmierci Jana Pawła II w neodurkheimowskim ujęciu teorii religii jako pamięci [w:] Miasto i sacrum, Wydawnictwo Nomos, Kraków.
- CBOS, Refleksje i wspomnienia Polaków po śmierci Jana Pawła II. Warszawa: June, 2005.
- Crawford M., Chase J., Kaliski J., 2008: Everyday Urbanism, Wydanie II (Pierwsze wydanie 1999) Monacelli Press, Nowy York, USA.
- Haydn F., Temel R., 2006: Temporary Urban Spaces, Birkhauser – Publishers for Architecture, Bazylea.
- Hervieu-Léger D., 1999: Religia jako pamięć. Kraków: Nomos.
- Hervieu-Léger D., 2002: Space and Religion: New Approaches to Religious Spatiality in Modernity. International Journal of Urban and Regional Research 26.1 (2002): 99-105.
- TNS OBOP, Polska czasu wyjątkowego. Warszawa: kwiecień, 2005.
- TNS OBOP, Polska w rok po śmierci Papieża. Warszawa: kwiecień, 2006.
- Pawłowska K., 2001: Idea swojskości miasta, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków: 6-13.
- Rylke J., 2004: Wartości krajobrazu kulturowego Warszawy na tle warunków przyrodniczych miasta [w:] Wartości krajobrazu kulturowego Warszawy na tle warunków przyrodniczych miasta (red.): J. T. Królikowski, A. Różańska, J. Rylke, J. Skalski, Wydawnictwo SGGW, Warszawa: 15-56.
- Witan M., 2005: Papieski Wielki Tydzień, Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Wiśniewska W., 2002: Krajobrazy codzienne, Politechnika Łódzka. Zeszyty Naukowe nr 903, Łódź.
- Żukowski T., 2009: Wartości Polaków a dziedzictwo Jana Pawła II. Warszawa: Centrum Myśli Jana Pawła II, Print.